

Селятенко О. В.,

аспірант кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського

Рецензент: Якименко С. І.,

завідувач кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського, кандидат педагогічних наук, професор

СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ В ПІДГОТОВЦІ АКУШЕРСЬКОГО ПЕРСОНАЛУ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті проаналізовано теоретичну і практичну складові змісту навчального процесу в акушерських навчальних закладах Херсонської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть (Херсонському повивальному інституті, Миколаївській та Одеській повивальних школах).

Ключові слова: *повитуха, акушерка, історія освіти акушерок, Херсонська губернія, повивальна школа, повивальний інститут.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування галузі медицини та медичної освіти актуальним стає пошук способів подолання наявних прогалин в освіті медиків різних ланок на основі врахування історичних надбань у цій сфері. Історія акушерської освіти тісно пов'язана з історією медичної освіти взагалі, хоча до ХVІІІ ст. акушерство стояло на більш низькому ступені розвитку, ніж інші відділи лікарської науки. Вивчення історії розвитку освіти акушерського персоналу розкриває те специфічне, на що сьогодні потрібно звернути увагу для підвищення рівня навчання майбутніх спеціалістів акушерської справи, підготовки конкурентоспроможних спеціалістів і покращення рівня медичного обслуговування населення взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціального наукового дослідження навчального процесу акушерського персоналу на теренах Херсонської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть проведено не було, але деякі науковці опосередковано в межах своїх досліджень аналізували цю проблему. Такими є праці О. Майстренко [5], яка досліджувала роль Херсонського земства в медичному обслуговуванні населення, В. Добровольської [3], якою вивчалася діяльність жіночих медичних шкіл півдня України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть, В. Єрмілова [4], яким проаналізовано аспекти громадської медичної допомоги на півдні України. Основними джерелами дослідження особливостей організації теоретичного і практичного навчання повитух у спеціальних навчальних закладах Херсонської губернії є документи, датовані періодом кінця ХІХ – початку ХХ ст. (статути, звіти правлінь тощо).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливими складниками системи професійної підготовки майбутніх спеціалістів акушерської справи є теоретична і практична частини. Водночас їх раціональне співвідношення також має особливе значення як вагоме підґрунтя формування професійних умінь і засвоєння навичок медичної професії. Вивчення історичних документів щодо організації підготовки майбутніх повитух у спеціалізованих інститутах, школах, створених на базі родопомічних закладів

Херсонської губернії, дозволяє віднайти регіональні специфічні риси запровадження теоретичного і практичного складників в освіті спеціалістів акушерської справи наприкінці XIX – на початку XX століть. Урахування цього досвіду сприятиме й сучасній оптимальній підготовці висококваліфікованих медичних фахівців.

Постановка завдання. Метою статті є визначення співвідношення теорії і практики в освітньому процесі майбутніх акушерок (повитух) під час навчання у спеціальних навчальних закладах Херсонської губернії наприкінці XIX – на початку XX століть.

Виклад основного матеріалу. У середині XVIII ст. в Російській імперії для підготовки повитух було створено спеціальні вищі («повивальні інститути») та середні («повивальні школи») навчальні заклади, які існували до 1917 року; допомогою під час пологів займалися три професійних групи жінок: «повивальна бабка» (вища медична освіта), «сільська повитуха» (середня медична освіта) і «повитуха» (заочна освіта) [6]. Навчальні заклади в діяльності керувалися розпорядженнями Міністерства внутрішніх справ, у яких було визначено організаційні засади, програми та зміст навчально-виховної роботи. Так, у Циркулярі Міністерства внутрішніх справ по Медичному департаменту від 14 грудня 1872 року було затверджено загальні нормальні статuti земських повивальних шкіл і програму підготовки сільських повитух «с целью введения однообразия как в преподавании и дальнейшем практическом образовании, так и в управлении в открываемых земскими учреждениями повивальных школ» [11]. При цьому програми для навчання сільських повитух були складені менш широко, ніж для міських, а з курсу їх навчання було виключено викладання: а) анатомії та фізіології людського тіла, б) догляду за хворими та пораненими і в) жіночих хвороб, – а програми із фізіології, патології і оперативного акушерства, а також засвоєння хвороб новонароджених були залишені в незмінному обсязі [1].

1900 року Державна рада видала спеціальне положення, відповідно до якого було визначено 2 типи навчальних закладів з підготовки повивальних бабок (1-го та 2-го розряду) [10]. Програма навчання повитух включала наступні предмети: майбутні повитухи 1-го розряду в родопомічних закладах вивчали анатомію і фізіологію, акушерство; гінекологію; догляд за новонародженими, хвороби новонароджених; законодавство щодо прав і обов'язків повитух [14]; майбутні повитухи 2-го розряду в акушерських школах вивчали загальні поняття про будову людського тіла і про відправлення; повивальне мистецтво; жіночі хвороби, догляд за новонародженими [14].

Додатково повитухи 1-го та 2-го розряду знайомилися зі способами допомоги за деяких раптових випадків, які загрожують небезпекою життю і здоров'ю: способом зупинки кровотеч взагалі й допомогою при гострому недокрив'ї, зокрема за умов непритомного стану, утоплення, повішення, замерзання, опіків, отруєння, отруєння від чаду та інших шкідливих газів, укусів хворими тваринами [14].

Проаналізувавши зміст навчального матеріалу, доходимо висновку, що повитухи 1-го розряду мали більш розвинену теоретичну підготовку, а повитухи 2-го розряду в загальних рисах знайомилися із причинами патологічних станів, більше уваги приділялося теоретичним аспектам догляду за хворими, новонародженими, породіллями.

Незалежно від теоретичного викладання, головна увага у програмі підготовки майбутнього кваліфікованого акушерського персоналу була зосереджена на опануванні учнями професії практично при ліжку хворих як у пологовому, так і в післяпологовому та гінекологічному відділеннях. Крім цього, учениці мали бути ознайомленими з найбільш уживаними лікарськими засобами та їх дозуванням. Кожна майбутня акушерка зобов'язана була письмово викласти хід пологів, післяпологового стану матері та новонародженої дитини в 2-х випадках пологів.

На теренах Херсонської губернії для задоволення потреб регіону в акушерському персоналі відкривалися повивальні інститути, школи та курси повитух, випускниці яких обслуговували міських і сільських жителів губернії. Найбільшими з них були Херсонський

інститут повитух, школа повитух та повивальні курси при Одеському товаристві для призріння немовлят і жінок, які щойно народили (1873 року перейменоване в Павловський пологовий притулок), школа повитух при Миколаївській єврейській лікарні.

Також працювали школи повитух при Олександрійській та Ананьєвській земських лікарнях [5], повивальні курси при пологовому відділенні хірургічної та акушерсько-гінекологічної лікарні лікаря Адольфа Яковича Тригера в Одесі.

У зв'язку із нестачею медиків були випадки підготовки земськими акушерами повитух для села на основі домашнього навчання дівчат за програмою Петербурзького повивального інституту, як це було у Станіславі Херсонської губернії [3].

Розглянемо зміст навчального процесу у школах повитух на прикладі акушерських навчальних закладів міст Одеси, Миколаєва та Херсона. Так, видів навчальних занять, що відвідували учениці повивальних шкіл, було три: лекції, репетиції, практичні заняття.

У школах повитух при Миколаївській єврейській лікарні та при Одеському Павловському притулку повний курс навчання був дворічний; він починався у вересні й закінчувався у травні другого року [12]. Термін навчання в Херсонському інституті повитух – трирічний (1874 рік), але через два роки (1876-го року) змінився на дворічний, і принципи організації теоретичного та практичного навчання стали подібними до шкіл міст Миколаєва та Одеси.

Теоретичний курс тривав протягом першого навчального року [8]; відповідно до затвердженої державної програми ученицям викладалися такі предмети, як фізіологія та патологія акушерства, нормальна анатомія та фізіологія, догляд за новонародженими та віспощення. Лекції, зазвичай, читалися вечорами о 7 годині. Для перевірки засвоєних знань проводилися репетиції. Для цього учениць розділяли на групи за числом репетиторів; при цьому кожен викладач проводив репетиції зі своєю групою по два рази на тиждень у денні години [9]. Майбутні фахівці навчалися письмово викладати власні спостереження з догляду за породіллями, жінками, які щойно народили, новонародженими немовлятами і хворими [12].

Одночасно з теоретичними основами в перший рік навчання учениці залучалися до роботи в лікувальних закладах, у яких відкривався акушерський навчальний заклад. Так, вихованки Херсонського інституту повитух відвідували жіноче відділення губернської лікарні та спостерігали за перебігом хвороб у жінок; у пологовому відділенні вони були присутні під час пологів і доглядали за вагітними й породіллями [4].

Протягом другого року проводилися клінічні заняття [8], до яких допускалися лише ті учениці, які витримали іспит за теоретичний курс [12]. У цей період у Херсонському інституті повитух учениці відвідували чоловіче відділення, слідкували за перебігом гострих хвороб і за тяжкохворими, у пологовому відділенні надавали допомогу під час пологів, адже їх кількість у той час (до 40) була достатньою для навчання [4]. У Миколаївській школі повитух другий клас також повністю присвячували практичним заняттям з акушерства і жіночих хвороб [2].

Варто зосередити увагу на практичному ознайомленні учениць Одеської повивальної школи зі способами допомоги під час пологів, а також щодо догляду за немовлятами та жінками, які щойно народили. На чергування в пологовій залі щодня призначалося 4 слухачки (чергові за списком), які приходили в пологовий притулок до 9 год ранку у свіжих білих фартухах і в ситцевих світлих сукнях. У притулку вони перебували добу невідлучно, тому тут і харчувалися. Особливо наголошувалося на тому, що кожна учениця напередодні чергування мала гарно помитися.

Наступні 10 учениць за списком вважалися кандидатками на практику в пологовій залі; вони отримували породіль для догляду після всіх чергових. Слухачка, яка отримала породіллю, вела в неї пологи до кінця (була приймальницею), і тільки в разі тривалості пологів більше доби через перевтому або нездужання могла бути заміненою іншою черговою; однак у такому разі їй не зараховувалося приймання пологів.

Слушачки, які не отримували породіль через недостачу їх на своєму чергуванні, могли або залишитися чергувати наступну добу, або призначалися чергувати в найближчі дні після відпочинку [13].

Чергова учениця робила всі необхідні вимірювання під наглядом і перевіркою лікаря або чергової повитухи та заносила свої спостереження в заготовлений заздалегідь бланковий аркуш. Учениця продовжувала супроводжувати жінку при пологах, стежила за перебігом пологів і записувала всі особливості у бланковий аркуш. Після закінчення пологів породілля залишалася ще на 2 години в пологовій кімнаті, учениця стежила за її станом; наступна за чергою учениця купала, зважувала і вимірювала новонародженого. Перша учениця зобов'язана була стежити за своєю підопічною весь післяпологовий період під наглядом лікаря, а також доглядала за нею під наглядом палатної повитухи.

Унаслідок великої смертності породіль та новонароджених через недотримання правил асептики та антисептики ученицям в той час постійно висловлювали думку про те, що здоров'я хворої залежить від дотримання чистоти в період пологів і після них; моральна відповідальність за це цілком покладалася на ученицю. На наступний день після пологів учениця читала історію пологів лікарю, який завідував притулком; це відразу вносилося ним у книгу. Таким чином, уся історія пологів з усіма подробицями й вимірами записувалася зі слів учениці, і тоді ж лікар, який був присутній при пологах, передавав свої спостереження і призначення. Такий спосіб збирання матеріалу мав незаперечні переваги, адже учениця, читаючи зібрані нею дані, відносилася свідомо до кожного факту та була готова дати відповіді й пояснення на будь-які поставлені запитання [7].

У післяпологовий період учениці робили ранкові (о 8 год) і вечірні (о 18 год) процедури з догляду жінки, яка щойно народила, вели відповідний догляд за новонародженим, обов'язково були присутні у докторській візитації і щодня вранці та ввечері розписувалися у скорботному листі. У догляді за жінками, які щойно народили, приймальниці користувалися власними іригаторами і термометрами [13].

Персонал повивальних бабок і учениць для роботи в пологовій кімнаті та в палатах призначався окремо, а якщо ж траплялася хвора з лихоманкою, їй також призначалася окрема постійна повитуха й учениця [7].

Після закінчення навчання було передбачено випробування повитух, що включало як теоретичні, так і практичні аспекти. Для здобуття звання "повитуха 1-го розряду" проводилися усні іспити за програмами навчання в родопомічних навчальних закладах; для отримання звання "повитуха 2-го розряду" здійснювалося усне випробування з меншим теоретичним навантаженням за програмами навчання в акушерських школах.

У практичних випробуваннях майбутнім акушеркам і 1-го, і 2-го розрядів потрібно було задовільно показати: а) знання способів акушерського дослідження й догляду за породіллями, жінками, які щойно народили, та новонародженими; б) уміння робити дозволені законом акушерські операції, що показувалися на фантомі. При цьому до кінця навчання кожна випускниця родопомічного навчального закладу (повитуха 1-го розряду) повинна була самостійно прийняти не менше 15 пологів, а випускниця повивальної школи (повитуха 2-го розряду) – 10 [10].

Висновки і перспективи досліджень. Проаналізовані нами матеріали повивальних навчальних закладів Херсонської губернії, що функціонували наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть, дають змогу стверджувати, що за період навчання майбутні акушерки отримували теоретичні знання в різних об'ємах, а час, який відводився для формування в них практичних навичок, був однаковим.

Значну частку навчального часу становило клінічне навчання, отже, практична частина складала більше 50% від загального навчального часу. Практичне засвоєння професії майбутніх повитух характеризувалося залученням учениць до кожного процесу пологів, їх активною участю в післяпологовому періоді та навчанням об'єктивно оцінювати й

відображати на паперовому носії отримані власні спостереження – повно, точно, достовірно, зрозуміло для інших медичних працівників.

Практична підготовка акушерок виховувала в них дисципліну, охайність, спостережливість, дозволяла учениці набути досвіду професійної діяльності, формувала в неї професійні якості особистості та відповідне ставлення до професії.

Позитивним вважаємо те, що теорія поєднувалася з практикою дуже щільно, співвідношення теорії та практичного навчання було раціональним.

Заслуговує на увагу факт, що спочатку створювалася навчальна база для підготовки учениць: кожна школа для навчання повитух відкривалася на базі пологового закладу з достатньою кількістю породіль для проведення пологів; при цьому число прийнятих учениць строго розраховувалася відповідно до середньої кількості пологів на базі такого родопомічного закладу. Навчальні акушерські заклади Херсонської губернії наприкінці XIX – на початку XX століть готували спеціалістів акушерської справи теоретично та, що важливо, і практично для потреб міста й села.

Подальшого вивчення та аналізу потребує вивчення змісту навчально-виховної роботи в медичних навчальних закладах, відкритих на теренах Херсонської губернії наприкінці XIX – на початку XX століть.

Список використаних джерел

1. Артемьев А.П. Краткий исторический очерк развития "бабичьего" дела в России и проект мероприятий к его упорядочению / А.П. Артемьев. – Тифлис, 1894 / Б.Г., б.т. – 49 с.
2. Державний архів Миколаївської області, ф. 229, оп. 1, спр. 339, арк. 11–13.
3. Добровольська В. А. Діяльність жіночих медичних та економічних шкіл Півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття / В. А. Добровольська // Південний архів. – 2008. – Вип. 28-29. – (Серія "Історичні науки"). – С. 50–55.
4. Єрмілов В.С. Громадська медична допомога Півдня України (друга половина XIX – початок XX ст.) : популяризація та впровадження наукової медицини : монографія / В. С. Єрмілов. – Миколаїв : Видавець ПП Ірина Гудим, 2014. – 596 с.
5. Майстренко О. А. Роль Херсонського земства в медичному обслуговуванні населення у 1865 – 1917 р.р. : дисерт. канд істор. наук : 07.00.01 / Майстренко Ольга Анатоліївна. – К., 2006. – 226 с.
6. Мартынова И. А. Родиться по собственному желанию. Летопись повивального дела / И. А. Мартынова. – СПб : Сборка, 2011. — 440 с.
7. Отчет Одесского Общества для призрения младенцев и родильниц за 1892 г. – Одесса : Типография А. Кирхнера, 1893. – 73 с.
8. Отчет Совещательного Комитета о деятельности Одесского Общества для призрения младенцев и родильниц за 1899 г. – Одесса : Славянская тип. Н. Хрисогелос, 1900. – 27 с.
9. Отчет Совещательного Комитета о деятельности Одесского Общества для призрения младенцев и родильниц за 1894 г. – Одесса : Славянская тип. Н. Хрисогелос, 1895. – 46 с.
10. Светляков А. Г. Из истории подготовки фельдшерско-акушерских кадров в России / А. Г. Светляков // Фельдшер и акушерка. – 1966. – № 3. – С. 44–47.
11. Свод узаконений и распоряжений правительства по врачебной и санитарной части в империи. – СПб : Издание медицинского департамента, 1895-1896. – Выпуск I. – 402 с.
12. Устав Одесского общества для призрения младенцев и родильниц. – Одесса : Центральная типо-литография, 1894. – 20 с.
13. Центральний державний історичний архів (м. Київ), ф. 385, оп. 1, спр. 968, арк. 3–6.
14. Центральний державний історичний архів (м. Київ), ф. 442, оп. 654, спр. 2, арк. 51–58.

Селятенко О.В. Соотношение теории и практики в подготовке акушерского персонала в учебных заведениях Херсонской губернии в конце XIX – начале XX веков

Статья посвящена анализу теоретической и практической составляющей содержания учебного процесса в акушерских учебных заведениях Херсонской губернии в конце XIX – в начале XX веков. Автор, анализируя учебный процесс Херсонского повивального института, Николаевской и Одесской повивальных школ, сделал вывод о доминирующей части практики, а также о рациональности ее соотношения с теорией для подготовки квалифицированного акушерского персонала, ориентированного на самостоятельную профессиональную деятельность.

Ключевые слова: повитуха, повивальная бабка, акушерка, история образования, Херсонская губерния, акушерская школа, повивальный институт.

Selyatenko, O.V. The Correlation of Theory and Practice in Training Obstetric Staff in Educational Institutions of the Kherson Province in the Late XIX – early XX Centuries

The article is devoted to the analysis of the theoretical and practical component of the content of the educational process in obstetric schools in the Kherson province at the end of the 19th and beginning of the 20th century. The author analyzes the content of the educational process at the Kherson Obstetric Institute, the Mykolaiv and Odessa Obstetric Schools. According to the results of the study, a conclusion was made about the domination of practical training in the training of midwives. The rational combination of theory and practice in the training of midwives provided an opportunity to train qualified medical workers for the city and village, ready for independent professional activity.

Key words: midwife, Kherson province, obstetric institute, obstetric school, history of education.